

Mevlânâ'da Benliğin Dönüşümü: Sülûk, Osman Nuri Küçük, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Ankara 2007, VII + 678 sayfa

Yüksel GÖZTEPE*

GİRİŞ

Osman Nuri Küçük tarafından hazırlanan bu doktora çalışmasında; XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda yaşayan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin, insanın manevî ruhsal gelişimine yönelik rehberlik ve öngörülerini incelenmektedir. Tez; bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; tezin konusu, metodu, amacı ve yöntemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde; manevî gelişim açısından Mevlânâ'nın hayatı ve tekamül evreleri özlü bir şekilde verilmiştir. *Bu bölümde* ele alınan konunun, Mevlânâ'nın düşüncelerini anlamadaki yeri ve önemi üzerinde durularak, araştırma konusunun niteliği belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Araştırmacı bu bölümde "Mevlânâ'nın Sülûk Anlayışının Nazarî Temelleri"ni bu ana başlık altında, İnsan Benliği ve "Ben" algısı: Mevhûm Benlik ve Ezeli Benlik, şeklinde ele almıştır. Mevlânâ'ya Göre Benliğin Dönüşümü ve Mahiyeti, alt başlığı altında da; Fiziksel ve Manevî Gelişim Paralelliği, üzerinde durmuştur. Yazar, Mevlânâ'nın kainattaki bütün varlığı sûret-mânâ sarmalı üzerine yaratılmış olarak gördüğünü ve insanın da bu ilkedен nasibini aldığı görüşünde olduğunu ifade eder. Kevnî zevciyet dediği bu sünnetullaha binâen insanın ben algısını araştırmacı özet olarak şöyle ifade eder: Mevlânâ'ya göre iki "ben" algısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki; insan varlığının sûretine yönelik olup onun maddî kısmından yani beş duyusundan ve bu duyuların donelerini yorumlayan zihinsel süreçten beslenen ve insan "ben"ine ilişkin fiziksel imgelemi ifade eden mahsûs ben algısıdır. "Sıradan insan"ın yüzeysel algısından neşet eden bu benlik tasarımı, Mevlânâ'ya göre zaman ve mekân kayıtlarıyla sınırlı olduğundan aynı zamanda mahdûttur.

Mevlânâ'ya göre insan varlığının derûnunda can, rûh, mânâ, nefha-yı Rabbanî ve can İsa'sı gibi kavramlarla atıfta bulunduğu mânâyı/metafiziği algılayabilen bir yön daha bulunmaktadır. Mevlânâ, üslûbu gereği terimsel düzlemde kullanmasa da insandaki bu benliği ene-yî ezel ifadesiyle dile getirir. Mânâyı taalluk

* Arş. Gör. Dr., Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Tasavvuf ABD. ygoztepe@cumhuriyet.edu.tr

eden bu ezeli ben, maddî yönün bağlı olduğu zaman, mekân ve diğer esbâp ile mukayyet olmadığından insanın “sınırsız/sonsuz ben”idir.

Tezde, insanın hakikatini teşkil eden yön Mevlânâ’ya göre gerçekte ene-yî ezeli olarak tespit edilmiştir. Yazara göre insanın sûrete yönelik benlik algısı, onun bu “hakiki ben”ini perdeleyerek çarpık bir benlik tasarımı meydana getirir. Mevlânâ’ya göre bu benlik tasarımı imkânî bir varlığa dayandığından esasen mevhum bir benlik algısıdır; zira sûret, gerçekte bir vasıta ve zorunlu mânânın yansımasıdır. Sûretin; mânâyı ihâtaadaki aciziyet ve yanlıtıcılığından dolayı Mevlânâ’ya göre insanda böyle bir benlik vehmi meydana gelmektedir.

Yine diğer bir alt başlık altında, İç Arkeoloji ve Kendi Hakikatini Bilme, konusuyla sülûk sonucunda ulaşılan mükafata yer vermiştir. Yazara göre, Mevlânâ, sâlik bu sürecin sonunda kazanacağı mükafatlar konusunda bilinçlendirmeye ve sülûk yolunun başlıca tehlikelerine karşı uyarmaya gayret etmiştir. Ayrıca Mevlânâ’nın sülûk metodu, enfûsi seyr ve nefse muhâlefetin gerekliliği şeklinde iki madde olarak irdelenmiştir. Araştırmacı, Mevlânâ’nın sülûk anlayışını, temelde bir *benlik dönüşümü* süreci olarak görmektedir. Ona göre bir takım davranış ve eylemlerle desteklenen bu süreç sonunda kişinin şahsiyetinin, ilahî arketipinde erişebileceği en yüksek merhaleye yükselmesi öngörülür. Yazara göre, Mevlânâ bu süreci geleneksel mi’rac sembolizminden hareketle açıklamıştır. O.N.Küçük, bu mi’racı bir benlik transformasyonu olarak görmektedir. Bu mi’rac onun ifadesiyle: Mevlânâ’ya göre takdir edilmesi halinde varlığın membaı olarak görülen ve *kârgâh-ı Huda* olarak nitelediği Tanrısal eylem boyutu olan “*yokluk/adem/mâna*” boyutuna yücelerek gerçekleştirilebilir. Her kâmil insan, bu mi’rac ile kendi varlık potansiyelinin zirvesine ulaşmaktadır.

Sülûkun gayesi; fenâyâ erişmek ve gönlün oluşumu alt başlıkları altında incelenmiştir. Gönlün oluşum sürecinde gönlün ayna haline gelmesi üzerinde durulmuştur. Genelde bütün sûfilerin hararetle üzerinde durduğu “*ölmeden önce ölme*” hâli birinci bölümde müstakil bir başlık olarak ele alınmış ve Mevlânâ’nın sülûk anlayışında ihtiyarî ölümü gerçekleştirmenin önemi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, seyr ü sülûk yolunda bulunan sâlikleri bekleyen tehlikeler, sülûk yolunun tehlikeleri başlığı altında; eşyâdaki fitne, dünyanın aldatıcılığı, nefsin ve şeytanın hileleri yönünden irdelenmiştir. Yazar yukarıda temas ettiğimiz noktalardan birini nihai olarak şöyle ifade eder: Sülûk sürecinde sâlik, kendi varlığının derûnuna yönelir ve kendi hakikatini bilir. Kendi hakikatini bilme irfânı ise Mevlânâ’ya göre gönle gerçekleştirilecek bir *iç arkeoloji* ile elde edilebilir; çünkü Mevlânâ’ya göre gönül, “*kenz-i mahfî*” kudsî hadisinde işaret edilen ilahî nuru mahlukât içinde istiâp edebilecek potansiyele sahip yegane şeydir; ancak Allah’ın tecellî edeceği arş tabiatlı gönül, Mevlânâ’ya göre Allah’ın dışındaki her şey (mâsivâ)’den temizlenerek ilahî nurun mazharı hâline gelmiş kâmil insanın gönlüdür. Sâlikin, sülûk sürecindeki gayesi, ilahî nura mazhar olabilecek düzeyde bir temizlik ve saflığa erişmiş bir gönül oluşumunu gerçekleştirmektir. Mevlânâ, her

insanda potansiyel olarak bulunan ancak kâmil insanda işlevsel hâle gelen, Allah'ın dışındaki her şeyden temizlenmiş ve oluşumunu tamamlamış gönül düzeyini tasavvufî düşüncedeki geleneksel ayna sembolizminden hareketle îzah eder.

Mutasavvıfların üzerinde hararetle durdukları *ızdırârî ölüm* gelmeden önce *ihtiyârî ölüm'e* ve *fenâya* ulaşılma hususu, Mevlânâ Celaleddin Rumî yanında da önemli bir yer teşkil ettiğinden üzerinde durulmuştur. Araştırmacı, Mevlânâ'nın ihtiyârî ölüme bakışını netice olarak şöyle ifade eder: Mevlânâ'ya göre, ölüm, *müşâhede* makâmına ulaşmak anlamında kullanıldığından sâlik, "sıradan" insanların, biyolojik ölüm ile mecburen görecekları şeyleri, daha hayatta iken *müşâhede* edebilir. Bu *müşâhede*nin yolunu sûfî gelenekteki *irâdî mevt* düşüncesinden hareketle açıklayan Mevlânâ, sâlikin, içinde bulunduğu hayat sanrısından kurtulabilmesi ve fenânın tahakkuku için *ihtiyârî ölümü* zorunlu görmektedir. Sâlik, irâdî olarak tatbik edeceği sülûk uygulamaları sayesinde *mevt-i irâdîyi* gerçekleştirmesi durumunda tabîî ölüm ile yüzleşeceği *hakikatleri* hayatta iken *müşâhede* edebilir. *İhtiyârî mevt*, tabîî ölüm gibi biyolojik/fiziksel bir yıkım ve tahrip içermez. Bundan kasıt; sâlikin kurtulması istenen benliğinin kötü vasıflarına yönelik, "sıradan" insanî bene ait ego merkezli kişilik niteliklerinin yok edilmesidir. Mevt-i irâdî ile sâlik, bir anlamda bireysel insanî sınırlarına ölmek sûretiyle, ilahî cemâl ve kemâlin sonsuz güzelliğine ve *ezelî beninin* sonsuzluğuna doğar. *Vilâdet-i sâni* (ikinci/manevî doğum) da denilen bu doğuş olmaksızın fenânın tahakkukunun mümkün olmadığını belirten Mevlânâ, buna binâen ihtiyârî mevte fenâyâ giden sülûk basamaklarının nihâî basamağı olarak niteler.

İKİNCİ BÖLÜM

Tezin bu bölümünde; "Mevlânâ'ya Göre Sâlikin Bilinç Oluşumu" genel başlığı ışığında; Sülûk Bilincinin Unsurları; başlığı altında, Âlemdeki Karma Adâlet: Kevnî Mucâzat, Kevnî İhtiyaç İlkesi, Sâlikin Nefsi Hakkındaki Bilinci, Sülûkta İlahî İnâyet(Tevfik-i İlahî) Bilinci, Kâmiller (Evliyâ) Hakkındaki Kanaati, konuları incelenmiştir. Zihinsel Kontrolün Sülûk Sürecine Katkısı, başlığı altında da; Gönül/Zihin Kontrolünün Önemi, Olumlu Düşünmenin Gücü, Sâlikin Zaman Bilinci: İbnü'l-Vakt Oluşu, konuları işlenmiştir. Bölüm Sâlike Yönelik Çeşitli Bağlığı Altındaki Tavsiyeler ile tamamlanmıştır.

Araştırmacının neticede tespitine göre; sülûk sürecinin bir davranış değişim süreci olmasına binâen Mevlânâ, insan davranışlarının değişimi üzerinde durmaktadır. Bununla bağlantılı olarak düşünceyi, insan eylemlerinin atası olarak gören Mevlânâ, sâlikin, istenen herhangi bir davranış veya eylemi vücuda getirmesinin, sahip olunan zihinsel arka planı üzerinde önemle durmaktadır. Bu zihinsel teşekkül, Mevlânâ'ya göre sülûk süreci boyunca sâlikin aklından çıkarmaması gereken başlıca prensipler olarak görülebilir. Bu prensipler, aynı zamanda sülûk süreci boyunca sâliki motive eden bilinç unsurlarıdır. Mevlânâ'ya göre sâlik, bir takım uygulama ve merhalelerden geçerek sülûk yolunda terakkî etmektedir. Bu aşamaların ilkinde sâlik, hayatın kendisine sorduğu derin ve anlamlı

sorular sayesinde kendi varlığı dâhil tüm varlığın, görünen sûretinin ardındaki “*mânâ*”yı fark etmeye başlar. Kişinin gönlünde hayatının sonraki bütün kısımlarını kuşatan ve değiştiren kapsamda bir manevî uyanış gerçekleşir. Manevî uyanış, sâlik hissettiği bu derin *mânâyı* talep ve arayışa yönlendirir. Bu aşamada sâlik, doğrunun farkına varınca sürdürdüğü yanlışlardan kesin bir kararlılıkla vazgeçerek tevbe eder ve doğru olana yönelir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM VE SONUÇ

Bu bölüm tasavvufî kavramlar ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Bölüm, “Mevlânâ’ya Göre Sülûk Sürecinin Başlıca Uygulama ve Merhaleleri” ana başlığı ışığında, Manevî Farkındalık: Yakaza, Talep, Tevbe, Benlik Dönüşümünde Ahlâkî Teşekkür: Huyların Tezkiyesi ve Eğitim, Âşığa Erişmesi Gereken Lütuf: İlahî Cezbe, Dönüşümün Nihâi Aşaması: Fenâ, başlıkları altında incelenmiştir. Benliğin Dönüşümünde Ahlâkî Teşekkür başlığı altında Sahip Olunması Gereken Erdemler, şöyle sıralanmıştır: Doğruluk(Sıdk), Edep, Sabır, İhtiyat(Teennî), Şükür, Kanaat, Cömertlik. Tezkiye Edilmesi Gereken Huylar ise, Kibir, Haset, Hırs Tamah, Öfke, Tul u Emel olarak ele alınmıştır. Zühd Merhalesinin Başlıca Unsurları, alt başlığı altında ise; Kamil Pîr, Yol Arkadaşları: Hemrehân/Yâran, araştırılırken, Zühd Merhalesinde Dönüşümün Pratik Unsurları, konusu altında da; Nefs ile Mücâhede, Manevî Gıda ve Feyizlenme İhtiyacı, Fizyolojik Disiplin: Riyâzat, Niyaz ve Duâ, Gözyaşı, Halvet, Zikir, Gece(Seher) İbadeti, Sefer gibi kavramlar ele alınarak, zühd ve aşkın mukayesesi yapılarak aşkın merhaleleri üzerinde durulmuştur.

Müellifin yukarıdaki konuları Mevlânâ düşüncesi çerçevesinde ele alıp incelemesinde günümüz psikolojisinin kavramlarına her yönüyle vukufiyeti de kendisini göstermektedir. Son derece önemli tespit ve tahlillerin görüldüğü tezde, sâlikin kemâle ulaşmasında kâmil pîrin önemi dikkate değer ifadeyle neticede şöyle ifade edilmiştir: Çoğunlukla insan, kendi davranışlarını ölçebilecek mihenk taşına sahip olmadığından ve kendi hatalarına öz çocuğu gibi muamele ettiğinden Mevlânâ’ya göre sâlik, doğasında potansiyel olarak var olan ve hayat sürecinde pekiştirilen manevî hastalıklarından ancak gönül hekimi diye nitelediği kâmil bir pîrin rehberliği ile kurtulabilir. Kâmil pîr, Mevlânâ’ya göre bir yandan sâlik, aradığı *hakîkate* eriştirecek bir vasıta iken diğer yandan bu amacı tahakkuk ettirmesi bakımından *hakîkatle* özdeş bir araçtır. Binâenaleyh Mevlânâ’nın sülûk anlayışında sâlik için bir pîrin rehberliğinden istifade, hemen hemen zorunludur. İnsan, içinde bulunduğu grup veya sosyal sınıfın davranış ve tercihlerinden olumlu yahut olumsuz şekilde etkilendiğinden Mevlânâ, sâlikin kâmil pîri ile sohbeti yanında yol arkadaşlarının önemi üzerinde durmaktadır. Doğru tercih edilen yol arkadaşının bu süreçte sâlik için önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtmektedir.

Diğer yandan müellif gönlün olgunlaşma ve aşka ulaşma sürecini nihayetle aşağıdaki paraflarla şöyle ifade eder: Mevlânâ’ya göre sâlikin, eşyânın ardındaki

hakikati görebilmesi, gönlün bir yetisi olan basîret ile sağlanabilir; ancak gönlün bu yetisi zikir, ibadet ve halvet gibi uygulamalarla işler hale getirilmelidir. Yapılan zikrin lisanda kalarak gönül üzerinde istenen tesiri meydana getirmemesi durumunda Mevlânâ'nın sâlike tavsiyesi yine riyâzattır. Riyâzat ile gönlünü temizleyip zikir ile gönlündeki basiret ve tefekkür melekesini açan sâlik, niyâz ve dualarına eşlik eden gözyaşları ile gönlünü olgunlaştırmaya, gönül katılığını gözyaşları ile yumuşatmaya devam eder.

Sâlikte ana tema olarak korkunun hâkim olduğu zühd aşaması Mevlânâ'ya göre, önemli olmasına rağmen nihayetinde yerini *ilahî aşka* ve irfâna bırakmalıdır; zira Mevlânâ'ya göre zühd evresinde yapılanların amacı gönülde *ilahî aşkın* uyanmasını sağlamaktır. *Aşk* ile sonuçlanmayan bir zühd, bu yüzden Mevlânâ'ya göre kısırdır ve sâliki hakikate erdirmemez. Zühd evresindeki iç huzursuzluk *aşk* ile erişilen *rızâ* sayesinde harmoniye dönüşmeden sâlik, mevhûm benliğine ait unsurlardan tümüyle temizlenemez. Bu yüzden Mevlânâ'ya göre sülûk yolundaki gerçek ilerleyiş, *aşk* ile başlamaktadır.

Mevlânâ'nın öngördüğü sülûk uygulamalarının ortak gayesi incelendiğinde bu gayenin *ilahî aşkın* gönülde uyanmasını sağlamak olduğu anlaşılır. Mevlânâ'nın sülûk anlayışında *aşkın* böylesine imtiyaz sahibi oluşu *aşkın* sâlikin gönlünü, mâsivâdan temizleyerek onu *fenâyâ* ulaştırmadaki rolünden kaynaklanmaktadır. Bu meyanda *aşkı*, insanın mevhûm varlık gemisini batıran nihâi yüke benzeten Mevlânâ, *aşkın*, sâliki *fenâyâ* yüceltmedeki hayatî rolüne işaret etmektedir. Mevlânâ'ya göre gönülden yükselen *aşk ateşi* olmaksızın *mevhûm benliğe* ait sıfatlar yakılıp onların yerine ilahî evsâf ikâme edilemez. Buna binaen Mevlânâ *aşk* evresine intikal edememiş "zâhid" tiplemesini kınamaktadır. Binaenaleyh Mevlânâ'nın sülûk metodolojisinin zühd uygulamaları üzerine yükselen ancak temel olarak *ilahî aşk* ve *cezbeyi* hedefleyen bir sürece dayalı olduğunu söyleyebiliriz; ancak Mevlânâ'nın sülûk anlayışında *zühhd* ve *aşk* evrelerini birbirinin zıddı gibi düşünmek yerine yek diğerinin mütemmimi olarak görmek kanaatimizce daha doğrudur.

Kısaca, yazarında özette belirttiği gibi, bu çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, Mevlânâ'ya göre manevî tekâmül yolunda ilerleyen bir insan, hangi aşama ve uygulamalardan geçerek kâmil insan olmaktadır ve ruhsal gelişimini tamamlamaktadır, sorusuna Mevlânâ'nın ifadelerinden hareketle cevap verilmeye gayret edilmiştir. *Sonuç* kısmında da çalışmada ortaya konulan görüşler hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Yazar çalışmasında ortaya çıkan tasnif ve başlıkların, Mevlânâ'nın konuyla ilgili sözlerinin ve ağırlık verdiği konuların tespiti sonrasında şekillendiğini; Mevlânâ'nın üzerinde durduğu temalardan ve vurgulardan hareketle oluşturduğunu belirtmektedir.

Kavramları açıklarken literal bir üslubu pek kullanmadığı belirtilen Mevlânâ'nın üslubuna uygun olarak tezde ele alınan görüşlerin îzahında da kav-

ramların ıstılahî anlamlarından ziyade, sâlikin sülûk sürecine olumlu/olumsuz etkisi ve bu yöndeki vurgular üzerinde durulmuştur. Diğer bir ifadeyle, Mevlânâ'nın üslubundaki anılan bu özelliğin, çalışmadaki konuların ele alınış tarzını şekillendiren başlıca etmenlerden biri olduğu söylenebilir.

Araştırmacı, Mevlânâ'dan yapılan iktibâsları, kimi zaman diğer görüşleri ve geleneksel sûfî düşüncesi doğrultusunda açıklamaya çalışmıştır. Bazı konularda Mevlânâ'nın ifadeleri açıklık bakımından yeterli görüldüğünden çalışmanın hacmini büyütmemek ve gereğinden fazla tafsilata yol açmamak için aşırı îzahlardan kaçınmıştır.